

PATRIMONI EN PERILL, DE JAUME MASSÓ

DR. JORDI PIQUÉ I PADRÓ
Historiador i arxiver

La obra de Jaume Massó trata de la historia de la salvaguardia de bienes culturales en una situación de peligro, una situación crítica como la generada por la guerra civil. El libro, tal como manifiesta el mismo autor, es una recopilación adaptada y actualizada de artículos publicados por el autor desde 1998 acerca de la salvaguardia del patrimonio basados en los mismos fondos documentales: los de la Comisión del Patrimonio Artístico de Tarragona, los fondos conservados en el Arxiu Històric de Reus y en el Institut Municipal de Museus de Reus, así como las fuentes bibliográficas y hemerográficas aparecidas desde 1936, de las que el autor demuestra un conocimiento científico y exhaustivo.

The work of Jaume Massó deals with the history of safeguarding endangered cultural objects in critical situations like that of the Spanish Civil War. The book, as the author himself describes it, is an adapted and updated collection of articles published since 1998 on safeguarding heritage, based on the documentary collections concerned. These include the Comisión del Patrimonio Artístico de Tarragona (Artistic Heritage Board of Tarragona), the collection preserved in the Arxiu Històric de Reus (Reus Historical Archive) and the Institut Municipal de Museus de Reus (Reus Municipal Museums Institute), and bibliographical and periodical sources since 1936, of which the author displays an exhaustive and scientific knowledge.

És per a mi un motiu de satisfacció poder dir uns mots sobre el llibre *Patrimoni en perill*. Notes sobre la salvaguarda dels béns culturals durant la guerra civil i la postguerra (1936-1948), de Jaume Massó Carballido, editat l'any 2004 pel Centre de Lectura de Reus dins la col·lecció d'assaig. I dic que és un motiu de satisfacció en tant que sóc historiador i arxiver. Com a historiador m'he centrat especialment en la recerca sobre el període de la guerra civil i el franquisme a Tarragona, per la qual cosa la relació tant en l'espai com en el temps amb el treball de Jaume Massó és més que òbvia. Altrament, com a director que he estat –fins fa poc– de l'Arxiu Històric de Tarragona i gestor del patrimoni documental que custòdia el centre, la relació amb el contingut del llibre, si més no, continua essent molt estreta. Com a exemple, val a dir que quan feia les visites guiades a l'Arxiu Històric de Tarragona i amb l'objectiu de remarcar el valor del patrimoni documental i, per tant, de la seva salvaguarda, sempre esmentava la importància de la tasca desenvolupada durant els anys de la guerra pels codirectors del Taller Escola d'Art de Tarragona, el pintor tarragoní Ignasi Mallol (a qui Jaume Massó dedica aquest llibre) i l'escultor reusenc Joan Rebull. [...]

Actualment, molts creadors d'opinió diuen que la dictadura de Franco, comparada amb la de Hitler, Mussolini, Pinochet o Videla no va ser tan ferotge. Fins i tot es vol suavitzar el qualificatiu de dictadura per l'eufemisme de totalitari. Això no és cert. A banda dels estralls repressius ocasionats per la revolució russa a l'Europa oriental, el règim franquista va ser el primer que va utilitzar el terror polític sistemàtic i per procediments moderns a l'Europa occidental. El nou poder franquista, en bona part, basava la seva consolidació no només en la victòria aconseguida en el conflicte bèl·lic, sinó també en l'extrema violència de la repressió posterior. En total, a l'Estat espanyol, un cop acabada la guerra, es registraren cinquanta mil executats, quasi tres-cents mil empresonats o internats en camps de concentració i batallons de treball, centenars de milers de professionals depurats, i unes quatre-centes cinquanta mil persones que s'exiliaren, cent seixanta-cinc mil de les quals ho van fer per sempre. Amb aquests antecedents, el coneixement del nostre passat més proper és un dret i un valor que s'ha d'exercir cada dia, ara, en el present, i en el futur. En aquest sentit, els indicadors socials són més que evidents. L'alt índex d'audiència dels documentals emesos per la

televisió pública i els programes de la ràdio que donen la veu als vençuts; la considerable assistència a exposicions sobre la guerra, l'exili i la repressió; la constitució d'associacions que malden per recuperar la memòria històrica; els joves voluntaris que excaven i excavaràn les fosses comunes de trenta mil desapareguts, l'èxit de les pel·lícules i de la literatura que tracten aquest període... són en definitiva signes clars emesos per una ciutadania que, ara, vol exercir el seu dret a descobrir, conèixer i saber què va passar fa seixanta anys i tot el que ha costat d'obtenir la democràcia.

D'altra banda, cal recordar que, pel que fa al dret a la justícia, s'ha de tenir en compte que la transició –entre d'altres coses– a més de pactar no rescatar la memòria històrica, va basar la reconciliació en l'oblit, el dels vençuts, és clar. Això ha estat una gran injustícia per als derrotats de la guerra civil i pels lluitadors antifranquistes, una injustícia que cal reparar. Per recuperar la dignitat col·lectiva, doncs, és de justícia donar l'agraïment i el reconeixement que es mereixen a totes aquelles persones que, marginades per la democràcia, van patir la repressió brutal del franquisme. I aquest reconeixement va molt més enllà que les minses indemnitzacions simbòliques que s'estan donant actualment. Recerques com les de Jaume Massó esdevenen una gra de sorra més en aquesta lluita per desfer mites, llegendes i manipulacions. Un pas endavant en el procés de recuperació d'una dignitat col·lectiva que no s'assolirà fins que assumim, amb tot els ets i els uts, el nostre passat més recent.

Bé, hem parlat d'història, tractem ara l'altra àmbit estretament relacionat. Pel que fa al patrimoni, anem a veure primer què en diu la Llei 9/1993 del patrimoni cultural català. En el seu preàmbul, és a dir on es veu l'esperit que tenien els legisladors, es manifesta el següent: *El patrimoni cultural és un dels testimonis fonamentals de la trajectòria històrica i d'identitat d'una col·lectivitat nacional. Els béns que l'integren constitueixen una herència insubstituïble, que cal transmetre en les millors condicions a les generacions futures. La protecció, l'acreciment, la investigació i la difusió del patrimoni cultural és una de les obligacions fonamentals que tenen els poders públics.*

Plantegem alguns interrogants. ¿Per què hem assistit impotents, en els darrers temps, a la destrucció de les mesquites i de les esglésies ortodoxes a Kosovo, dels béns del Museu i de la Biblioteca de Bagdad, de les estàtues budistes de l'Afganistan, enderrocades per l'integrisme talibà, o bé a la destrucció a Ramala de tots els arxius de l'Autoritat Nacional Palestina per part de l'exèrcit d'Israel? ¿Per què, tornant a Kosovo, fa pocs anys, l'objectiu militar va ser la destrucció sistemàtica de tot tipus de documentació, no només la històrica sinó també l'administrativa? O també, en el mateix sentit, recordem el que va passar a Sarajevo, durant la guerra de Bòsnia. Quan en els primers dies del setge de la ciutat, l'artilleria dels radicals serbis va considerar com a objectiu prioritari de guerra la Biblioteca-Arxiu de Sarajevo, i van aconse-

guir destruir-la parcialment. Què hi havia darrere d'aquesta acció militar? Doncs la destrucció dels documents que provaven que serbis, croats i bosnians musulmans havien conviscut pacíficament durant segles. És a dir, l'objectiu era destruir les fonts documentals que demostraven la falsedat d'uns polítics que intentaven justificar la guerra en un odi ancestral que enfrontava les tres ètnies.

Fins i tot, respecte als dissortadament coneguts «Papers de Salamanca» podríem pensar que l'any 1939 el segrest de les 3.500 saques de documentació catalana no tenien només com a objectiu la repressió sobre les persones que es mantingueren fidels a la República. També hi havia un intent d'esborrar totes les proves documentals de la Catalunya autònoma i republicana, tant pel que fa a l'àmbit polític com al cultural i a l'associatiu. Per què, doncs, tota aquesta destrucció o segrest del patrimoni cultural? Tot just, perquè –com diu la llei– aquest patrimoni és un dels testimonis fonamentals de la trajectòria històrica i d'identitat d'una col·lectivitat nacional. I, en aquest sentit, per a Catalunya, que és una nació sense estat, la conservació d'aquest patrimoni esdevé imprescindible, tan important, si més no, com la nostra llengua. En definitiva, el desig de recordar i conservar la identitat és rere la salvaguarda del patrimoni, mentre que l'objectiu d'oblidar i manipular és rere la destrucció d'aquest patrimoni

He parlat d'història i de patrimoni perquè el llibre del Jaume Massó tracta d'això, de la història de la

salvaguarda del béns culturals en una situació de perill, una situació crítica com la generada per la guerra civil. El llibre, com manifesta el mateix autor, és un recull adaptat i actualitzat d'articles publicats per l'autor des de 1998 i que podrien acabar sent els capítols i subcapítols d'un llibre. Per què? Perquè el tema central de fons és el mateix per a tots els articles: la salvaguarda del patrimoni. També mantenen una unitat perquè s'ha basat en els mateixos fons documentals. Els de la Comissió del Patrimoni Artístic de Tarragona, primer dispers i després reorganitzat parcialment pel mateix autor. També en els fons conservats a l'Arxiu Històric de Reus i a l'Institut Municipal de Museus de Reus. Així mateix, l'autor ha utilitzat les fonts bibliogràfiques i hemerogràfiques aparegudes des de 1936, i en demostra un coneixement científic i exhaustiu.

Amb el redactat amè i planer, no absent de rigor, al qual ens té acostumat l'autor, el llibre va repassant tot un seguit d'episodis més o menys ordenats per localitats. De la capital del Baix Camp ens parla de la tasca duta a terme des del Museu de Reus, de les vicissituds registrades a la prioral de Sant Pere i de l'incendi del santuari de la Misericòrdia, de l'amenaça sobre un dels monuments més emblemàtics de la ciutat: l'estàtua de Prim, del salvament dels arxius, de la recuperació de tres pintures d'El Círcol i de la parafernàlia franquista muntada al voltant de l'exposició de «Recuperación artística», que va tenir lloc entre 1939 i 1940.

De la ciutat de Tarragona i del seu entorn comarcal, el llibre repassa l'agressió que patí l'Arc de Berà pel juliol de 1936, les excavacions arqueològiques realitzades a l'amfiteatre i el teatre romans, la protecció de la catedral i del patrimoni artístic de l'església de Sant Llorenç, el trasllat dels exvots de Sant Magí al Museu Marítim de Barcelona, els últims mesos del Taller Escola de Pintura i Escultura de Tarragona, l'ocupació del palau arquebisbal per part dels serveis franquistes de patrimoni artístic, que s'allargà fins a final de 1940 i, finalment, l'intent frustrat de regalar unes monedes romanes al comte Ciano, el gendre de Mussolini.

Després de les ciutats de Reus i de Tarragona els diferents articles del llibre se centren en la salvaguarda o destrucció del patrimoni, principalment, l'artístic religiós, de diferents pobles i indrets de les comarques tarragonines: Alcover, Botarell, Cabassers, Constantí, la Pobla de Mafumet, Poblet, Pratedip, Santa Coloma de Queralt, Siurana, Vallmoll, la Vilella Alta i Vinyols i els Arcs.

Amb tot plegat tenim un recull de dades rigorosament documentades i contrastades, reforçades i fonamentades amb totes les notes a peu de pàgina que requereix qualsevol treball científic. Uns articles il·lustrats amb imatges, generalment, dels documents estudiats. En total, el contingut del llibre es divideix en 35 capítols, però és en el primer, més extens, en el qual trobem l'eix al voltant del qual gira l'essència del missatge que ens vol transmetre l'autor. Aquest primer article, titulat «Notes sobre el salvament del patri-

moni artístic religiós a Reus i Tarragona (1936-1937)», ofereix d'entrada la composició final que tindrà el trencaclosques, la resta dels 34 articles podrien ser-ne considerades les peces.

Què vol dir Jaume Massó amb aquest llibre? Abans de tractar la salvaguarda del patrimoni parlem breument de la seva destrucció, que també n'hi va haver, tot i que menys de la que els vencedors volien fer creure. L'autor apunta tres causes de destrucció: primera, l'actuació d'escamots d'incontrolats, enmig de la convulsió revolucionària inicial; segona, les accions de guerra que comporta qualsevol conflicte bèl·lic i; tercera, els bombardeigs indiscriminats o intencionats. Doncs, bé, cal deixar clar que l'origen d'aquestes tres causes és el mateix: la rebel·lió del militar contra el govern legítim de la República i de la Generalitat de Catalunya. Després d'aquesta premissa, anem per l'objectiu principal: desfer el mite d'un dels arguments més repetits per la història dels vencedors del bàndol rebel. L'argument de la destrucció dels patrimoni artístic i cultural de l'Església catòlica i, al mateix temps, l'assumpció de la tasca de salvament d'aquest patrimoni per part dels franquistes un cop acabada la guerra. És a dir, el llibre pretén desemmascarar la propaganda i tergiversació duta a terme pels franquistes. I, com diu Jaume Massó, «no podem seguir tolerant –més de seixanta anys després dels fets– un intent tan descarat de manipulació de la nostra història». Aquest sentit de fer justícia i posar les coses en el seu lloc en la memò-

ria col·lectiva és una constant en les 274 pàgines d'aquest llibre.

En una situació de convulsió revolucionària primer, i després, de guerra, la tasca duta a terme en el bàndol republicà per salvaguardar el patrimoni és més que lloable i digne de ser recordada. Començant per dalt, en l'àmbit nacional, la Generalitat de Catalunya. Tant el president Lluís Companys com el conseller de Cultura Ventura Gassol faran tot el que estava al seu abast. De forma immediata, desplegaran una activitat legislativa sense precedents que començarà pel decret del dia 24 de juliol que creava a cada localitat un comitè per assegurar la conservació del «patrimoni del poble». Després de Ventura Gassol, Josep Tarradellas, com a conseller interí de Cultura, i Antoni Maria Sbert com a nou conseller de Cultura, continuaran signants decrets en el mateix sentit. Ara bé, en els tres o quatre primers mesos una cosa era legislar i l'altra poder fer complir les disposicions legals. Cal pensar que gairebé no existien forces d'ordre públic i el poder restava en mans de les milícies armades que patrullaven els carrers. Tanmateix, atesa la situació, la destrucció del patrimoni, que n'hi va haver, hauria pogut ser molt, però molt, més greu. En l'àmbit local, cal assenyalar la tasca dels comitès creats per la Generalitat i, principalment, cal donar rellevància a les persones que els dirigien o que hi col·laboraven.

A Tarragona, el pintor tarragoní Ignasi Mallol i l'escultor reusenc Joan Rebull, codirectors del Taller

Escola de Pintura i Escultura de Tarragona, però també el comissari Lluís Mestres, el cenetista Josep M. Alomà, el secretari de l'Associació Amics de les Arts, Josep Recasens, i mossèn Pere Batlle com a assessor municipal. A Reus, el conservador del Museu Municipal, Pere Rius, que gairebé sense recursos desenvoluparà una activitat fabril. També cal recordar el metge i regidor reusenc Francesc Abelló, impulsor del Museu Prim-Rull i president de la seva primera Junta. Més enllà de Tarragona i de Reus, els comissaris de Poblet i de Santes Creus, Eduard Toda i Pere Lloret, respectivament. Ismael Balanyà a Montblanc, Joan Cid a Tortosa i Joaquim Guitert a la Selva del Camp. I moltes altres persones, conegudes o desconegudes, que en cada una de les localitats van col·laborar més o menys en el mateix objectiu: protegir el nostre patrimoni. Després de la guerra, Eduard Toda i mossèn Pere Batlle s'adaptaran ràpidament a la nova situació. La majoria dels altres, dissortadament, es van exiliar. Per sempre, com Ignasi Mallol, que va morir a Bogotà. O, d'altres, com el reusenc Pere Rius, tot just per la seva eficàcia i dedicació van patir la repressió. A tots ells hem de retre homenatge per haver salvat el patrimoni que avui tenim i que hem de transmetre en les millors condicions a les generacions futures. I el millor homenatge és llegir aquest llibre per poder conèixer i valorar aquella tasca.

[Fragments del text de presentació del llibre, llegit al Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca, de Reus, el 22 d'abril de 2004]